

POZİTİVİST METAFİZİK¹

Viyana Çevresi düşünürlerini karakterize eden en önemli özellik şüphesiz onların katı metafizik karşıtlığıdır. Metafizik karşıtlığı, Çevre düşünürlerinin temel ortak noktası olarak kabul edilebilir.

Viyana Çevresi, Mantıkçı Empirizm, Mantıkçı Pozitivizm gibi isimlerle anılan, ama aslında belirli bir felsefi sistemi yansıtmayan çalışmaların ortak özellikleri arasında dil analizini, mantık/matematik alanlarında ortaya konulan başarıları ve doğrulama/yanlışlama gibi kavramlara verdikleri tanımları saymak da mümkündür. Fakat metafizik karşıtlığını bu özelliklerin bir adım önünde düşünmek yerinde olacaktır. Çünkü metafizik karşıtlığı, hatta düşmanlığı, Çevre düşünürlerinin biraraya gelmesinde bir çıkış noktası oluşturmuştur.

Çevre'nin lideri konumunda olan M. Schlick başta olmak üzere diğer düşünürlerin tamamının bilim adamı olması bu karşıtlığın çıkış noktasını oluşturduğu düşünülebilir. "Ne ki metafiziktir, o anlamsızdır; ne ki anlamsızdır o metafiziktir" şeklinde sloganlaşmış tutumun arkasında Çevre düşünürlerinin bilim kökenli olmaları elbette önemli bir rol oynamıştır. Fakat sanıyorum asıl sebebi, Newton sistemi ile Aristoteles'in bilim ve felsefe anlayışı arasındaki farkta aramak çok daha yerinde olacaktır. Bu bakış açısı, aşağıda ele almaya çalışacağım gibi, Kant ile başlayan felsefi dönemin ve değişen dünya görüşünün daha iyi anlaşılmasına da olanak verecektir. Diğer bir ifadeyle metafizik karşıtlığı, aslında bilimin ve felsefenin tarihi gelişiminin doğal bir sonucudur.

Çevre düşünürlerinin metafizik karşıtlığı, yapılan eleştirilerin de etkisiyle zamanla kendi içinde birtakım değişimler geçirmiştir. Bu değişimleri özellikle "doğrulama/pekiştirme", "yanlışlama/çürütme" gibi kavramların ekseninde takip etmek mümkündür. Fakat öyle görünüyor ki asıl üzerinde durulması gereken nokta, Viyana Çevresinin de içinde yer aldığı/üzerine kurulduğu felsefi tutumda gömülü olan yeni metafizik anlayıştır. Bu anlayışın izlerini de felsefeden teolojiye, bilime ve günlük yaşama kadar uzanan birçok alanda görmek mümkündür.

Bu noktada Viyana Çevresi pozitivizminin bizi yakından ilgilendiren bir yönüne işaret etmek yerinde olacaktır: Pozitivizm ülkemizde de çok kısa sürede yankı

¹ Bu yazı, "Kenan Gürsoy'a Armağan" kitabında daha önce yayınlanmıştır (Ed: Doç. Dr. Funda Bayraktar, Aktif Düşünce Yayınları, İstanbul, Aralık 2016, ss. 925-936.)

bulmuştur. Bir felsefi görüşün ortaya çıktıktan hemen sonra Osmanlı aydınları tarafından benimsenmesi oldukça dikkat çekici bir olgudur.

Pozitivist anlayışın ülkemizde ve özellikle Avrupa'da çok çabuk yankı bulmasının birden çok sebebi olabilir. Bunlardan birisi, Çevre düşünürlerinin siyasi birtakım görüşleri savunması olabilir. O dönemde Avrupa'da yaşanan siyasi hareketlilik, Çevre düşünürlerinin görüşlerinin dikkatleri çekmesinde etkin bir rol oynamış olabilir. Bu noktada sanıyorum özellikle vurgulanması gereken husus, pozitivist bakış açısının Avrupa'da ve bütün dünyada gerçekleşmekte olan siyasi yapının değişimine olan etkisidir. Bu etkiyi Aydınlanma hareketinin bir devamı olarak yorumlamak da mümkündür. Çünkü Pozitivist bakışı Aydınlanma hareketinin felsefi planda bir yorumu olarak görmek mümkündür.

Hiç kuşkusuz sanayi devrimi gibi toplumları derinden etkileyip biçilmeyen değişimler, siyasi, sosyal, ekonomik ve idari yapıyı zorlayan etkenlerin başında yer alırlar. Görünen o ki, Viyana Çevresi pozitivismi, bu değişimlerin felsefi arkaplanını oluşturmuştur. Gerçi bazı Çevre düşünürleri, daha önceki sosyolog pozitivistler gibi, ateist bir tutum içinde olmuşlardır; bu nokta özellikle Osmanlı aydınlarının pozitivismine karşı çıkmasının bir sebebi olarak yorumlanmak istenilebilir. Fakat aydınlarımızın pozitivismine karşı çıkışın asıl sebebi olarak sanayi devrimine ve onun toplumdaki yansımalarına öncelik vermek gerekir. Sanayi devrimi, beraberinde hukuki, siyasi, idari, askeri alanlar başta olmak üzere birçok konuda köklü değişimler talep etmiştir. Sanayi devrimine uzak kalmak, bu alanlarda değişime de uzak kalmak anlamına gelmiştir. Nitekim Rusya ve Çin de dahil olmak üzere Avrupa ülkeleri siyasi ve idari yapıda değişikliğe gitmiştir. İmparatorluklar parçalanmış, yerini Marksist veya kapitalist sistemlere bırakmıştır. Burada Osmanlı imparatorluğuna ayrı ve özel bir yer vermek gereklidir. Çünkü sözkonusu sanayi devrimine bağlı olarak ortaya çıkan değişimler, İslam coğrafyasında (belli bir ölçüde de olsa) sadece Osmanlı devletini etkilemiştir. Bunun da elbette anlaşılabilir bazı sebepleri olabilir. Osmanlı devletinin Aydınlanma hareketini fark etmiş olması, özellikle Fransa ile olan ilişkileri sonucunda bu hareketle yakın ilgi içinde bulunması, bir gerileme süreci içinde sorunlara çare aramak istemesi, Osmanlı devletinin İslam coğrafyası içinde sözkonusu hareketten etkilenen tek ülke olmasını açıklayabilir. Fakat benim burada vurgulamak istediğim nokta, pozitivist anlayışın, Batı dünyası da dahil olmak üzere, özellikle siyasi ve idari alanlarda ortaya çıkan değişimin entellektüel arka planını oluşturmuş olmasıdır. Avrupada entellektüel plandaki değişimler, Osmanlı imparatorluğunda siyasi, ekonomik, askeri ve idari yapıyla uyum içinde olmamış, sonuçta pozitivist görüşler yeşerememiştir.

Aslında pozitivist anlayışı özellikle Newtoncu fizik anlayışı üzerinden okumak gerekir. Bu nokta bize Aydınlanma hareketi ile Viyana çevresi pozitivismi arasında felsefi planda bir ilgi kurma olanağı da verecektir. Aradaki ilişkinin Newtoncu fizik anlayışı aracılığıyla kurulmasının sebebi, Newton fiziğinin yeni bir metafizik anlayış talep etmesidir. Gerçi Viyana Çevresi düşünürleri metafiziğe kesin bir tavırla karşı çıkmıştır; fakat biraz yakından bakıldığında bu karşı oluşun, Aristo'nun fizik ve

dolayısıyla felsefe anlayışını hedef aldığı görülür. Kaldı ki Çevre pozitivizminin yeni bir metafizik anlayışına zemin hazırladığını söylemek de mümkündür. Bu metafizik anlayışın, günümüz Batı dünyasının dünya görüşünün temelini oluşturduğu, siyasi, idari yapı başta olmak üzere kültürel ve sosyolojik bir olgu halinde karşımıza çıktığı söylenebilir.

Bu noktada felsefeye has bir özellikten söz etmek yerinde olacaktır. Antikçağ'da ilk kez karşımıza çıkan bu özellik, hem felsefeyi karakterize eder hem de felsefenin çok temel bir yönünü ifade eder. Antikçağ'da felsefe, bilindiği gibi doğa üzerine yapılan çalışmalarla başlamış, daha sonra insanı konu almış ve üçüncü adımda toplum felsefi sorgulamanın konusu olmuştur. Filozofların doğayı anlama çabası sonucunda ulaşılan sonuçlar, yani bir anlamda metodolojik kazanımlar, insanın ve toplumun anlaşılmasında kullanılmıştır. Zaman zaman farklı tür ideolojiler felsefenin bu özelliğinin yerini almaya yeltenmişlerdir; fakat bu mümkün olmamıştır. Olması da esasen sözkonusu değildir. Çünkü zaten felsefenin özelliği, felsefeyi felsefe yapan çok temel özellik, tümel bir bakışa ulaşmak ve bunu da bir metodoloji çerçevesinde gerçekleştirmektir. Burada sözü edilen "tümel bakış" yerine "paradigma" kavramını kullanmak da mümkündür. Newton sistemi, böyle bir paradigmanın kurucu unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle Newton sistemi getirdiği yeniliklerle bir paradigmanın belirleyicisi olmuştur. Bu paradigma Batı düşüncesini hemen hemen her alanda biçimleyen yeni bir metodoloji içermektedir. Bu metodolojinin, Aristoteles'in metafizik sisteminin tamamen dışında olduğunu ayrıca vurgulamak yerinde olacaktır. Viyana Çevresi'nin metafizik karşıtlığını da bu açıdan görmek gerektir. Sonuçta Viyana Çevresi giderek Batı dünyasının sahip olduğu paradigmanın felsefi arkaplanını ve dolayısıyla bu paradigmanın metafizik dayanaklarını biçimlemiştir. Bu yeni paradigmanın kurucu unsuru, akıl'dır; rasyonel bakış, toplumu, siyasi, ekonomik ve sosyal yapıyı biçimleme ve organize etmede doğrudan karşımıza çıkmaktadır.

Newton sistemi sayesinde en olgun noktasına ulaşacak olan yeni metafizik bakışı (ve dolayısıyla paradigmayı) karakterize eden özelliği "nasıl" sorusu dolayımında ele alabiliriz. Halbuki Aristotelesçi paradigma "niçin" sorusu üzerine kurulmuştur.

Kısaca ifade etmek gerekirse "niçin" sorusu teleolojik ve organist bir yapı öngörür. Teleolojik yapının özelliği, bir nesnenin hareketini veya gelişimini bir erek (telos) çerçevesinde anlamak ve açıklamaktır. Erek, evrenin ve tek tek nesnelerin içinde zaten mevcuttur; örneğin bir tohum, o bitkinin gelecekte alacağı biçimi içinde barındırır. Bir gök cismi de içinde taşıdığı erek çerçevesinde hareketini sürdürür. Yani kısaca, "niçin" sorusu, bir erek aramayı ve olup biteni bir erek çerçevesinde anlamlandırmayı, açıklamayı veya yorumlamayı talep etmektedir.

Kolayca görülebileceği gibi bu bakış açısı kendine özgü çeşitli metafizik yorumların kullanılmasını ister istemez gerektirmektedir. Bu metafizik yorumlar, aynı zamanda, teolojik yorumlarla kolayca içiçe girebilecek türdendir; ve bu içiçelik, felsefenin

Antikçağ'dan sonraki serüvenine ve özellikle de Ortaçağ'da sahip olduğu özelliklerle son derece uygun düşmektedir.

Newton sisteminin "nasıl" sorusu üzerine kurulmuş olması, rasyonel olarak işleyen ve mekanik özellikte bir evren öngörüsünü de beraberinde getirmektedir. Diğer bir ifadeyle, bir olgunun açıklanmasında, "telos" kavramının kullanılmasına artık gerek yoktur; bunun yerine doğa yasalarının ortaya konulması gerekmektedir. Nitekim bir cismin A noktasında B noktasına hareketi veya bir tohumun gelecekte alacağı biçim, "yasa" kavramı aracılığıyla açıklanmak durumundadır. Yasa, nesnelerin telosunun sorgulanmasına ihtiyaç göstermemektedir. Bir nesne, A noktasından B noktasına, gravitasyon yasası gereği hareket eder; dolayısıyla da bir nesnesinin kütle, ivme, hız gibi ölçülebilen nicel değerleri dışında sahip olduğu hiçbir özelliğin/niteliğin önemi olmadığı gibi, dikkate alınması da gerekli değildir.

Artık soyut düşünce, ölçülebilen/nicel değerlerle işgören (bilimsel) bir sistem ve dolayısıyla mekanik olarak işlediği kabul edilebilecek bir yapı sözkonusudur; böyle bir sistem bize "nasıl"ların cevabını verecektir. Dolayısıyla da fizik dünyayı teleolojik kabuller üzerine kurulmuş bir metafizik açıdan görmek ve bu metafiziğin/felsefenin içerdiği teolojik açıklamalara başvurmak hiç de gerekli olmayacaktır. Çünkü artık akıl ile kavranabilen ve mekanik olarak işleyen bir fizik dünya sözkonusudur.

Bu açıdan bakıldığında Viyana Çevresi düşünürlerinin metafizik karşıtı düşüncelerinin aslında Aristoteles'in "niçin" sorusu üzerine kurulmuş bilim ve felsefe anlayışını hedef aldığını söylemek gerekir. Bu noktada aynı kaygıları taşıyan Kant felsefesini kısaca da olsa dikkate almak yerinde olacaktır.

Kant'ın aslında Aristoteles'in metafizik anlayışına karşı olduğunu ve amacının da Newton fiziğine dayalı bir metafizik oluşturmak olduğunu söyleyebiliriz. Kant'ın sadece ele aldığı sorunlarda değil, felsefe anlayışında da Newton fiziği şüphesiz merkezi bir rol oynamıştır. Bu etkinin merkezinde, Newton'un evrenin akıl ile kavranılabilir olduğunu göstermesi ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Kant'ın ünlü "aklını kullanma/bilme cesaretini göster" (sapere aude) deyişi Kant ve Newton fiziği arasındaki ilişkinin de bir başka göstergesidir.

Newton fiziğinin temelde "nasıl" sorusuna cevap araması ve bunun sonucunda ortaya konulan sistem, daha sonra bilimsel düşüncenin çıkış noktasını oluşturacak ve örnek teşkil edecektir. Bizi bu noktada özellikle ilgilendiren husus, bu bakış açısının, Kant'ın elinde felsefi bir içerik kazanması/felsefi bir zemine oturmasıdır. Kant'ın rasyonalist felsefesini bu açıdan yorumlamak gerçekçi bir bakıştır. Hatta Kant'ın ünlü deyişi "iki şey hayranlığımı çekmiştir; üstümdeki gökyüzü ve içimdeki ahlak yasası" ifadesi, öyle görünüyor ki, aklın sınırlarının ahlak alanını kapsayacak şekilde genişletmek isteği olarak yorumlanabilir. Nitekim Kant, rasyonel bir ahlak arayışı ile yine "nasıl" sorusuna bir cevap aramıştır: her iki dünyanın ortak bölünü, akıl ile kavranılabilir olmaktır. Kant, çağının diğer düşünürleri gibi, özellikle Newton

fiziğinin getirdiği teolojik sorunlara ilgisiz kalmamıştır. Kant'ın gerek teoloji ve gerek ahlak olmak üzere çeşitli sorunlara bakışını karakterize eden özellik, Newton fiziğinin getirdiği (Aristoteles'in metafizik anlayışının tamamen dışında hatta ona karşıt) bakış açısıdır. Kant, bu Newtoncu bakış açısını, yukarıda da işaret edildiği gibi, doğa/insan/toplum üçlüsünü kapsayacak şekilde kullanmıştır. Bu nokta, sanırım Viyana Çevresi düşünürlerinin Kant'a yönelttikleri eleştirinin çok temel bir gerekçesidir. Kant, diğer geleneksel filozoflar gibi, felsefenin tümele yönelme ve onu kavrama anlayışının tipik bir temsilcisidir. Bunu Newton sisteminin temel ilkeleri açısından yapmış olması, öyle görünüyor ki, Çevre düşünürleri için çok fazla bir önem taşımamıştır. Fakat ne yazık ki Kant'ın bu kaygısı, Batı düşünce geleneği dışında diğer kültürlerde bir yankı bulduğu söylenemez. Sonuç, Newton sisteminin felsefi boyutunun tam olarak kavranılamaması ve felsefe/teoloji ilişkisinin yine Aristotelesçi bakış ile ele alınması olmuştur. Fakat asıl sorun günümüz insanının yüzyüze olduğu sorunların hala Aristotelesçi paradigma açısından ele alınmasıdır.

Viyana Çevresi düşünürlerinin Kant felsefesine karşı çıktıkları bir nokta, Kant'ın apriori kavramı ve bu kavramın içerdiği bazı sonuçlardır. Bu sonuçların arasında Kant'ın Öklid geometrisini evrenin dili olarak görmesi ve apriori bir özellikte olduğunu kabul etmesi öncelikle dikkate alınabilir (Ural, Ş. Pozitivist Felsefe) Bilindiği gibi, hemen Kant sonrasında Öklid-dışı geometriler ortaya çıkmakla kalmamış, fizikçiler tarafından uygulamada da kullanılmıştır. Bu durum, ilk adımda, Kant'ın Öklid geometriğini evrenin dili olarak görmesine ve geometriyi apriori olarak yorumlamış olmasına karşı bir gelişme olarak yorumlanmıştır.

Aslında ayrıntıya girmeden söylemek gerekirse, geometriyi bir ölçüde fizik için apriori bir ilke gibi düşünmek mümkündür (bkz. Ural, Ş. Pozitivist Felsefe) Böyle bir kabul, geleneksel anlamda metafizik bir ilke olarak yorumlanmamalıdır; fakat buna karşılık, bilimsel bir sistemin içinde zaten yer alan bir özellik olarak düşünülebilir. Diğer bir ifadeyle Newton sisteminin, gerçekten de Aristotelesçi sistemin içinde barındırdığı metafizik kabullere kapalı olduğu, fakat kendi yapısına uygun birtakım (metafizik) kabuller içerdiği söylenebilir. Kant'ın metafizik anlayışı ve Çevre düşünürlerinin Kant eleştirisi bu çerçevede ele alınabilir.

Kant, hem geleceğin metafiziğini kurmayı amaçlayan hem de geleneksel felsefi tutumu sürdüren bir filozoftur. Kant'ın geleneksel felsefi tutumu yansıtan yönü, özellikle bir sistem filozofu olmasında ve teolojik sorunlara cevap aramasında görülmektedir. Bu nokta, Çevre düşünürlerinin tam anlamıyla karşı olduğu bir anlayıştır. Nitekim Viyana Çevresi Pozitivizmi, hiçbir şekilde felsefi bir sistem kurma çabasına girmemiştir; ayrıca da geleneksel felsefi problemleri çözümsüz ve anlamsız olarak nitelendirmiştir. Teolojik sorunlar da yine Çevre düşünürlerinin tamamen ilgi alanı dışında kalmıştır. Wittgenstein'in ünlü deyişiyle felsefe bu konuda susmak durumundadır.

Çevre düşünürlerinin geleneksel felsefi sorunlara karşı çıkması, onları anlamsız bir uğraşı olarak görmesi hiç de sebepsiz değildir. Çünkü, başta Çevre'nin lideri

konumunda olan M. Schlick olmak üzere tüm diğer üyeler filozof değildirler; farklı bilimlerden gelmişlerdir. Diğer önemli bir nokta, bu dönemde Newton fiziği dışında ortaya çıkan gelişmelerdir. Kuantum fiziği ve Rölativite, ister istemez Çevre düşünürlerini etkilemiş ve Kant felsefesinin geleneksel bakış açısının eleştirilmesine zemin hazırlamıştır. Fakat bu değişim, hatta dönüşüm, Çevre düşünürlerinin metafiziğin ortadan kaldırılması düşüncesini haklı çıkaracak özelliklere sahip değildir.

Bir problem karşısında sorabileceğimiz iki soru vardır: niçin? ve nasıl? (Bkz. Ural, Ş. "Ontology as depends on questions") Her iki soru kendine özgü önkabulleri olan bir cevap içerir. Antikçağ mitolojisiyle başlayıp Aristoteles'in sisteminde doruk noktasına çıkan, Ortaçağ'dan geçerek Newton'a kadar gelen anlayış, "niçin" sorusuna cevap aramıştır; ve doğal olarak metafizik tutum da bu sorunun adeta bir uzantısı olarak gelişmiştir. Sözkonusu soru, yukarıda da işaret edildiği gibi, hem tek tek nesnelere hem de evrende bir ereğin varlığını öngörülür. Fakat Newton sisteminde (daha yerinde bir ifadeyle bilimsel anlayışta) böyle bir kabule ihtiyaç yoktur; zira bu yolla çözülebilecek bir sorun yoktur. Çünkü bir A nesnesinin (örneğin) hareketi, bu nesnenin dışında bir sebep tarafından, yani doğa yasaları tarafından belirlenir. Doğa yasası, gözlem konusudur, matematik bir dil aracılığıyla ifade edilir ve akıl tarafından idrak edilebilir. Bu durumda A nesnesinin içinde bir erek aramanın ne bir gereği vardır ne de bu yolla herhangi bir soruna çözüm getirmek sözkonusu olabilir. En basit ifadesiyle, artık soru ve bu sorunun dayandığı ontolojik/epistemolojik kabuller değişmiştir.

Öyle görünüyor ki Kant, adı konulmamış da olsa, böyle bir değişimin farkındadır; ve dolayısıyla "niçin" sorusuna bağlı olarak ortaya çıkmış olan metafiziği felsefeden uzaklaştırmak istemiştir. Bunu yaparken ne geleneksel teolojik sorunlara sırtını dönmüş ne de bir sistem filozofu olma tutumunu birkenera bırakmıştır. Halbuki Çevre düşünürleri geleneksel metafizik konusunda Kant ile ortak bir tutum içinde olsalar da felsefi bir sistem kurmayı hedeflememişlerdir. Sonuçta da Kant ile birlikte aynı Aristotelesci metafiziğe karşı olmalarına rağmen, Çevre düşünürleri, "yeni" bir metafizik arayışı içine (görünüşte) girmemişlerdir.

Teorik olmayan bir sorunun çözümü için gözlem ve deney aracılığına elbette gerek duyulabilir; yani "nerede", "ne zaman", "ne kadar" gibi sorulara cevap aranabilir. Fakat empirik veriler tek başlarına her zaman yeterli olmayabilirler. Böyle bir durumda empirik verilerin ötesine geçip, sorunu sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde cevaplandırmak gerekecektir. Geleneksel Newtoncu bilim anlayışı, A ile B arasındaki ilişkiyi bu iki nesnenin (veya olgunun) mahiyetine bağlamadan bir yasa aracılığıyla açıklamaktadır. Bu tarz açıklamada sebep-sonuç ilişkisi, A ve B nesnelere nitel özelliklerine bağlı olarak değil de (hız, kütle, ivme gibi) ölçülebilen nicel özellikleri (ve dolayısıyla yasa) aracılığıyla kurulur. Halbuki Aristotelesci geleneksel anlayışta, A'nın B'ye dönüşümünü veya A ile B arasındaki ilişkide, (A'nın sahip olduğu) bir telos öngörmek, A'nın bir cevherinin (sübstans) olduğunu varsaymak gerekecektir. Fakat doğa yasası, A ile B dil arasındaki ilişkinin ölçülebilir,

denetlenebilir, nesnel, öngörülebilir, akılla kavranılabilir, determinist özellikte açıklamasının yapılmasına olanak vermektedir.

Bu tür açıklama biçiminin, herhangi bir metafizik ilkenin kullanılmasını gerektirmediği düşünülebilir. Çünkü A ve B nesnelere ölçme yoluyla elde edilen özellikleri ve aralarında nesnel bir ilişki kurulmasına olanak veren yasa sözkonusudur. Ne var ki bu bakış da kendine özgü ve "metafizik" olarak nitelenebilecek bazı kabulleri beraberinde getirmek durumundadır. Nitekim Newton fiziği benim kendisini algılamamdan ve ölçmemden bağımsız (nesnel) bir fizik dünyanın varlığını öngörür. Halbuki fizik dünyaya, kısmen Rölativist fizik ama özellikle Kuantum fiziği açısından bakıldığında, gözlemciden bağımsız bir özellikte olduğunu söyleyemeyiz. Ayrıca, Newton fiziği "mutlak uzay" ve "mutlak zaman" adında 'birşeyler'in mevcudiyetini kabul edilmesini gerektirir. Bu kabuller, sözkonusu sistemin kendi işleyişi açısından gereklidir; fakat fizik dünyada bir karşılıkları bulunmamaktadır. Bu anlamda onları, fiziğin ötesinde yer alan (metafizik) bir özellik olarak yorumlamak mümkündür.

Bu sonuç, Aristotelesçi sistemin metafizik kabullerinin canlandırılmasını veya güncellenmesini elbette gerektirmeyecektir. Burada bizi ilgilendirebilecek olan nokta, başta Newton fiziği olmak üzere günümüz biliminin metafiziği dışlamak özelliğine sahip olmadığıdır.

Öte yandan metafiziğe -fakat aslında Aristotelesçi metafizik anlayışına- karşı çıkan Viyana Çevresi düşünürlerine hak vermek kaçınılmazdır. Aksi takdirde, günümüzde felsefe/ metafizik ilişkisini hala Aristotelesçi anlayış üzerinden kuran bir bakış açısıyla, bugünün sorunlarını anlamada ve onlara çözüm üretmede başarısız bir metafizikle işgörmek gerekecektir. Diğer bir ifadeyle, günümüz biliminin felsefi yorumu yapılacaksa, günümüz insanının karşılaştığı sorunlara felsefi bir yaklaşım getirilecekse, bir entellektüel içinde yaşadığı kültür çevresinin analizini yapacaksa veya bir teolog sorunlarını günümüz ile ilgi içinde ele alacaksa, Aristotelesçi anlayışın dayandığı metafizik aracılığıyla bir başarı elde edemez.

Dolayısıyla da Viyana Çevresi düşünürlerinin metafizik karşıtlığına takılıp kalmak, bilimin ve felsefenin gelişimine sırtını dönmek demektir; ama daha önemlisi bu tutum, günümüz metafiziğini kavrayamamayı da beraberinde getirecektir. Her çağ kendine özgü metafizik sorunlar tanımlar ve her toplum kendi metafizik dünyasını kurar. Bir sosyolog, hukukçu, sanatçı veya bir teolog sorunları kendisi açısından tanımlamak, kavramak ve çözmek ister. Bilim ve felsefe arasındaki ilişkiden kaynaklanan canlı bir metafizik oluşturulmadıkça herhangi bir çözüm de başarılı olamayacaktır. Bilim, felsefe ve teoloji ilişkisi, çağlar boyunca felsefenin iç dinamizmini oluşturmuş ve felsefenin güncelliğini korumasına olanak vermiştir. Bu dinamizmde bilimsel sistemin, metafizik bir çerçevenin oluşmasında birinci dereceden rol oynaması şaşırtıcı gelmemelidir.

Nitekim Yeniçağ biliminin öngördüğü yeni mekanist-determinist evren anlayışı, özellikle yeni bir teolojinin kurulmasına ihtiyaç gösteren birçok özelliğe sahipti: çünkü evren, belirli yasalarla işleyen bir makine olarak tasarlandı. Bu dönem filozofları için Tanrı, bu makinayı yaratmış ve doğa yasalarını belirlemişti. Bu kadar büyük bir makinanın kendi kendine oluşması mümkün değildi. Descartes'in "sonsuz cevher" tanımını, Spinoza'nın "panteizmi"ni veya Kant'ın "numen alemi"ni mekanist/determinist evren anlayışı ile ilişkilendirmek mümkün görünmektedir. Ne var ki Çevre düşünürleri teolojik sorunlara hiç ilişmemişlerdir. Gerçi örneğin Wittgenstein "cevabı verilemeyen sorular karşısında susmak gerekir" demekle, Kant gibi, ilişilmeyecek bir numen aleminin varlığını kabul etmiş olduğu düşünülebilir. Fakat Çevre düşünürlerinin dil analizi yoluyla fizik dünyanın üzerine nesnel olarak konuşabilmeleri, onların sadece geleneksel metafizik sorunlara değil, metafiziğe kolayca sırtlarını dönebilmelerine olanak vermiştir. Dilin sentaktik kurgusunun formel yapısı, Newton ile başlayan mekanist/determinist evren anlayışının matematik dil ile tasviri geleneğinin sanki bir devamı gibi durmaktadır.

Çevre düşünürlerinin temel sorunu, bilindiği gibi "anlamı nedir?" sorusu olmuştur. Bu soru, bir bakıma geleneksel sorunları birkenara bırakma yolu olarak da nitelenebilir. Geleneksel sorunlar, dilsel sorunlar haline dönüştürülmüş, böylece mantık/dilsel analiz aracılığıyla sorunlara cevap verilmek istenilmiştir. Diğer bir ifadeyle, "felsefe nedir?", "insan nedir?" gibi, "nedir?" ile başlayan geleneksel sorular "felsefenin anlamı nedir?", "insanın anlamı nedir?"e dönüşmüştür. İşte bu dönüşümü sanıyorum Newton ile başlayan geleneğin bir devamı olarak görmek gerekir. Çünkü Newton'un cevap aradığı "nasıl?" sorusunun felsefede karşılığı mantıksal ve dilsel analizdir. Bu dilsel analizin, Çevre düşünürlerinin genel bakış açısına uygun olarak, bilimsel verilerle ilgi içinde yapılmasına olanak verdiğini de bu noktada dikkate almak yerinde olacaktır. Nitekim, örneğin "insan nedir?" sorusu yerine "insan" kavramının analizini yapmak bizi bu kavramdan ne anladığımızı sorgulamaya götürür. Böyle bir sorgulamada kullanılabilecek araç, elbette mantık ve dilin gramatik/sentaktik yapısı olacaktır. Ulaşılan sonuçların daha sonra bilimsel verilerle ilişkilendirileceğini tahmin etmek güç olmayacaktır. Bu açıdan bakıldığında "anlamı nedir?" sorusunu, Newton'un "nedir?" sorusunun bir devamı, felsefedeki bir karşılığı olarak yorumlamak mümkündür. Böyle bir bakış açısının, felsefenin binlerce yıllık geleneği içinde, son derece ilginç bir dönüşüme işaret ettiği apaçık ortadadır.

Biliyoruz ki tek tek nesnelere ve olgulara, doğrudan gözlem konusu olabilirler. Fakat doğayı anlamada bu tür sıradan ve doğrudan gözlemin ötesine geçmek gerekir. Kısaca ifade etmek istersek, gözlemi bir araç olarak kullanabilmek için nesnelere veya olgular arasında ilişki kurmak gerekir. Bu ilişki elbette öncelikle sebep/sonuç ilişkisi olacaktır. Olgular ve nesnelere arasında özellikle ve öncelikle sebep/sonuç ilişkisi kurmadan gözlemi basit bir tespit ve bir algı işlemi olarak kullanmak, dış dünyanın anlaşılmasında hiçbir şekilde yeterli olmayacaktır. Fakat kurulacak ilgi, sonuçta "niçin" ve "nasıl" sorularına cevap aramayı gerektirmektedir; ve bu cevaplar, kendine özgü metafizik kabuller içermektedir. Çevre düşünürlerinin

geliştirmiş oldukları dilsel analizin, metafizik sorunları yokmuş gibi davranmalarına olanak vermektedir.

Çevre düşünürlerinin farklı amaçlar için kullandığı dilin sentaktik kurgusunun, dilin (deyim yerindeyse) mekanik/rasyonel yapı ve işleyişini ortaya koyduğunu söyleyebiliriz; evet ama bu durum, dilin kendisinin ve sentaktik kurgunun metafizik kabullerden bağımsız olduğu anlamına gelmemektedir. Sentaktik yapı, dil ve düşünce hakkında hiç kuşkusuz çok şey söyler; ama bu bilgiler, dil ve düşüncenin ve elbette anlamın kendisinin metafizik sorgulamadan muaf olmasına olanak vermeyecektir. Fakat burada bizi ilgilendirebilecek olan diğer bir nokta, teorik bir sorgulamanın, soruların öngördüğü kabullerden bağımsız olmamasıdır.

Elimizde mevcut "niçin" ve "nasıl" soruları (yukarıda yer yer işaret edilen) bazı önkabuller içerir; dolayısıyla cevaplar da bu önkabulere göre verilecektir. Evet, Newton "nasıl" sorusuna cevap aramakla tüm felsefeyi ve teolojii kökten değiştirecek ve onların yeniden inşa edilmesine olanak verecek yolu açmıştır. Bu değişiklik, Batı düşüncesinin tüm paradigmasının da yeniden kurgulanmasına sebep olmuştur. Burada dikkat çekici olan diğer önemli bir nokta, "niçin" ve "nasıl" sorularına verilecek cevaplardan birisinin diğeri yerine kullanılamamasıdır. Bizi ilgilendirebilecek diğer husus, dil analizinin bu soruların yerine geçememesidir.

Ne var ki şunu da unutmamak gerekir: bir sorunun çözümü dil analizine değil de sözkonusu iki tür soruya hem de birlikte ihtiyaç gösterebilir. İnsanın merak güdüsü, her iki sorunun birlikte sorulmasını gerektirmektedir. Kaldı ki biyoloji, psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi insanı ve toplumu konu alan disiplinlerde "niçin" sorusunu bütünüyle bir kenara bırakmak da mümkün görünmemektedir. Bilimsel cevap, Newton sisteminin çok açık olarak gösterdiği gibi, "nasıl" sorusunu sormayı ve bu sorunun gerektirdiği koşullara uygun cevap vermeyi talep etmektedir. Fakat istatistiksel bir çalışmada ve özellikle canlılar dünyasında "niçin" sorusunun araştırmaya yön veren, sorunu farketmeye ve tanımlamaya sebep olan bir özellik taşıdığı da görmemezlikten gelinemez. Böyle bir talebin metafizik özellikler içereceği kolayca ileri sürülebilir. Bu durum, bilimsel bir çalışmada "niçin" sorusuna yer verilebileceğinin bir göstergesi olarak da yorumlanabilir.

Öyle görünüyor ki, Viyana Çevresi düşünürlerinin felsefe anlayışını, Newton sisteminin öngördüğü paradigmanın son halkası olarak yorumlayabiliriz. Bu paradigma içinde Aristotelesci bilim ve felsefe kurgusuna yer olmadığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Fakat bu sonuca bakarak geleneksel felsefe sorunlarının sona erdiğini de söyleyemeyiz. Çünkü bilimsel gelişim, onun getirdiği yeni bakış açısı ve sahip olunan bütün olanaklar, insanın "niçin" sorusunu sormasına engel teşkil etmemektedir. Burada özellikle vurgulanması gereken nokta, "niçin" ve "nasıl" sorularının birinin diğeri ortadan kaldıramaması, ama birinin de diğeri yerine geçememesidir. Yani kesin bir cevabı verilemese de örneğin "niçin insan var?" gibi bir sorunun çekiciliği ortadan kalkmamaktadır. Metafizik soru ve sorunlar huzursuz bir zihin gerektirir; bu huzursuz zihin, hem bilimsel verilere hem de teolojiye

yaslanarak kendine varlık kazandırmaya devam edecektir. Birbirleriyle ilgi içinde değişen sosyal, ekonomik, tarihi, kültürel, teolojik sorunlar, insanın farklı alanlarda yeni sorular sormasına ve yeni cevaplar vermesine ihtiyaç göstermektedir; bu ve benzeri alanlardaki değişim, yeni bir metafizik, o çağın araçlarıyla ve dolayısıyla o çağın felsefi bakışı aracılığıyla cevap aramak zorunda olduğumuz yeni metafizik sorunlar doğurmaktadır. Metafizik sorular ve sorunlar, tüm kışkırtıcılıklarına rağmen sonuçta "nasıl" sorusuyla dolaylandırılmalı ve ileri sürülecek çözüm için "nasıl" sorusunu sormayı bir kenara bırakmamak gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle niçin/niçin ilişkisi bize sağlıklı çözümler üretmek olanağı verememektedir; bunun yerine niçin/nasıl ilişkisi ileri sürülecek çözümün anahtarı olarak kabul edilebilir. Günlük yaşam kadar bilimsel bir çalışmada da "niçin" sorusu hiç şüphesiz son derece önemlidir ve kışkırtıcı bir özelliğe sahiptir. Fakat "niçin" sorusunu, bir noktadan sonra "nasıl"lar ile ilişkilendirmek gerekir. Çünkü "niçin" sorusuna birden çok cevap verilebilir, öznel kabullerimizi içeren kişisel tercihlerimiz bu cevaplarda kolayca yer bulabilir ve daha da kötüsü her "niçin" başka bir "niçin" ile ilişkilendirilerek farkında olmadan bir kısır döngünün ortaya çıkmasına sebep olunabilir. İşte bu yüzden de sorunlara bakışın, onları tanımlayış ve çözüm arayışının niçin/nasıl ilişkisini benimseyen bir tutum çerçevesinde olması son derece yerinde olacaktır. Böyle bir bakışı da sanırım bir tercih olarak değil bir ihtiyaç olarak görmek gerekir.

Şafak Ural

Bu yazımı okuyup eleştiride bulunan değerli meslektaşlarım Dr. Ayhan Çitil'e, Dr. Erwin Lucius'a, Dr. Akın Etan'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Referanslar:

Ural, Ş., Pozitivist Felsefe, Alfa Yayınları, 2012.

Ural, Ş., "Ontology as depends on questions" I Philosophy meeting/Singapore: Yesterday, Today & Tomorrow" (PYTT 2013).